

До спеціалізованої вченої ради и Д 35.051.03
Львівського національного університету імені
Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів,
вул. Січових стрільців, 14

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію **Удовенко Жанни Володимирівни**, підготовлену за темою «Гарантії забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України» та подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). Київ, 2021. 586 с.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Природним і невід’ємним є право людини на невтручання в її особисте і сімейне життя. В різній мірі воно закріплюється в національному законодавстві України та міжнародних нормативних документах. В них відображається право кожного мати власний світ сімейних, інтимних, ділових та інших інтересів, які не підлягають контролю з боку держави, суспільства, окремих громадян.

Проте закріплення цього права в нормативних документах України не завжди знаходить реальної реалізації в діяльності державних органів, на які покладено його забезпечення. Це підтверджується аналізом статистичних даних та свідчить про пріоритетність державних інтересів, на противагу приватним інтересам учасників кримінального провадження, що не відповідає завданням побудови дійсно правової держави, у якій права й свободи громадянина були б цілком дотримані та забезпечені. Якщо Україна посідає третє місце за кількістю скарг до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у зв’язку з порушенням Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, то питома вага осіб, засуджених за злочини проти конституційних прав і свобод людини, не перевищує 0,1 % від загальної кількості засуджених.

На міжнародному рівні розроблено низку нормативних документів, що визначають єдині стандарти відправлення правосуддя у кримінальних провадженнях і насамперед у контексті забезпечення прав та свобод осіб, які беруть у ньому участь, зокрема права на невтручання в особисте і сімейне життя. Разом з тим слід зазначити, що це право не є абсолютним. Навіть найдемократичніша, правова система передбачає випадки, коли можливе і необхідне обґрунтоване й обмежене законодавчими положеннями втручання в цю сферу життєдіяльності людини, що обумовлюється необхідністю активної протидії злочинності.

Саме тому звернення здобувачки до розглядуваної проблеми свідчить по її своєчасність та актуальність, наукову, теоретичну та практичну значущість і заслуговує на схвалення та підтримку.

Дисертація виконана відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, і Плану дій з її реалізації на період до 2020 року, схваленого

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року та Плану заходів з її реалізації, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 693-р, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275.

Дисертація є складовою теми науково-дослідної роботи «Актуальні проблеми кримінального, кримінального процесуального права і криміналістики на сучасному етапі розвитку держави» кафедри кримінального та кримінального процесуального права Національного університету «Києво-Могилянська академія» на 2019–2024 роки (номер державної реєстрації 0119U100650).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол від 31 січня 2012 року № 1), уточнено 25 червня 2013 року (протокол № 21).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. В процесі дослідження дисертантка використала систему загальнонаукових і спеціальних методів, що становить методологічну основу роботи відповідно до логіки проведеного наукового пошуку.

Зокрема, діалектичний метод застосовано під час дослідження засад кримінального провадження, а також з'ясування сутності й особливостей проведення низки процесуальних дій, формулювання пропозицій та рекомендацій з удосконалення гарантій забезпечення права особи на невтручання в особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні. Історично-правовий метод використано під час дослідження стану наукової розробленості окремих аспектів предмета дослідження в практичній діяльності органів досудового розслідування й суду. Герменевтичний метод став у нагоді для інтерпретації понять інформації, особистого і сімейного життя, судового контролю, таємниці, захисту невтручання в особисте і сімейне життя тощо. Формально-логічний (догматичний) метод використовувався під час дослідження нормативного змісту положень КПК України та формулювання визначень низки правових понять. Метод моделювання дозволив обрати шляхом підбору різних варіантів, систем найбільш дієві, перспективні напрями вдосконалення гарантій забезпечення права особи на невтручання в особисте і сімейне життя та внесення відповідних пропозицій. Компаративний метод дозволив дослідити нормативні положення, що регулюють порядок невтручання в особисте і сімейне життя в законодавстві інших держав. За допомогою методу системного аналізу розглянуто дотримання засади невтручання в приватне життя під час застосування деяких заходів процесуального примусу й окремих слідчих (розшукових) дій; визначено поняття та розроблено систему гарантій невтручання в особисте і сімейне життя учасників кримінального провадження. Соціологічні методи використано під час проведення анкетування слідчих, адвокатів, суддів, а статистичні – для узагальнення результатів проведеного анкетування та під час аналізу матеріалів кримінальних проваджень, рішень ЄСПЛ та ілюстрування

теоретичних висновків узагальненими даними вивчення державної статистичної звітності.

Висновки і пропозиції дисертантки ґрунтуються на певній емпіричній базі, яку становлять дані офіційної статистики МВС України та Національної поліції України, узагальнені результати вивчення 354 матеріалів кримінальних проваджень, під час розслідування яких було зібрано й використано в доказуванні фактичні дані, пов'язані з особистим і сімейним життям особи, понад 100 рішень місцевих та апеляційних судів України, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, 90 рішень ЄСПЛ за статтею 8 Конвенції, зведені дані анкетування 526 слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України у Вінницькій, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Одеській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернігівській областях та в місті Києві, 298 адвокатів, результати інтерв'ювання 114 слідчих суддів і суддів.

Позитивним слід визнати і те, що під час підготовки дисертації використано особистий багаторічний досвід роботи авторки у складі слідчих підрозділів і викладацької діяльності (с. 41).

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Наукова новизна результатів роботи вбачається у тім, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним, із використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки та європейської судової практики дослідженням проблемних процесуальних гарантій забезпечення прав особи на невторгання в її особисте і сімейне життя, у якому сформульовано низку наукових положень, висновків та рекомендацій з удосконалення механізмів реалізації цієї засади на всіх стадіях кримінального провадження, що мають важливе теоретичне та практичне значення (с. 42).

Вивчення змісту дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про наявність елементів наукової новизни. Найбільш важливими теоретичними положеннями, на нашу думку, є:

- розглянуто зміст засади невторгання в приватне життя з огляду на її законодавче унормування та практичне забезпечення. Сформульовано нову назву засади – «невторгання в особисте і сімейне життя» та редакцію статті 15 КПК України, у якій запропоновано унормувати обов'язок учасників кримінального провадження щодо нерозголошення таємниці особистого і сімейного життя на досудовому розслідуванні та під час кримінального провадження в суді; обов'язок кожного, кому надано доступ до цієї інформації, запобігати її розголошенню шляхом відбирання зобов'язання в порядку, передбаченому КПК України; отримання на законних підставах відповідно до правової процедури доказів, що можуть бути використані лише за умови, якщо вони спрямовані виключно для встановлення обставин, що підлягають доказуванню; дослідження доказів, які розкривають обставини особистого і сімейного життя, за ініціативою суду чи за клопотанням зацікавлених осіб має відбуватися в закритому судовому засіданні; настання санкцій кримінально-правового та/або цивільно-правового характеру внаслідок незаконних дій органів досудового розслідування за поширення недостовірних відомостей, що принижують честь і гідність особи;

– обґрунтовано широкий підхід до тлумачення засади невтручання в особисте і сімейне життя в контексті її співвідношення із суміжними процесуальними засадами й конституційними принципами, оскільки саме засади визначають зміст і форму кримінального провадження; аргументовано, що всі вони є єдиною системою, спрямованою на досягнення загальної мети – реалізацію завдань кримінального провадження, визначених у частині 1 статті 2 КПК України; встановлено, що право на невтручання в особисте і сімейне життя, попри свою нематеріальність, є первинним й охоплює такі компоненти: 1) право на свободу поведінки (бути вільним від будь-якого незаконного контролю); 2) право на особисту і сімейну таємницю (неможливість розголошення відомостей особистого та сімейного життя); 3) право на таємницю кореспонденції (таємниця листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень); 4) право на захист особистості (захист свого імені, честі, гідності й ділової репутації, захист національної приналежності); 5) право на захист житла (недоторканність житла); 6) право на професійну таємницю, зокрема адвокатську, лікарську, віросповідання тощо; 7) право на таємницю банківських вкладів і рахунків; 8) право на таємницю усиновлення. Натомість застосування вузького підходу до змісту цієї засади зведено до тлумачення положень статті 15 КПК України, де її безпосередньо закріплено;

– розроблено комплекс гарантій забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України. Доведено, що механізм реалізації цього права пройшов тривалий шлях еволюції від усвідомлення важливості його охорони до сучасних умов розвитку суспільства, тож потребує нових підходів щодо його посилення. Такими гарантіями є: процесуальна регламентація цього права особи як засади кримінального провадження; заборона посягання на складові невтручання в особисте і сімейне життя (право на особисту і сімейну таємницю, право на таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфних та інших повідомлень; право на недоторканність житла, за винятком випадків, прямо передбачених законом); законодавче закріплення умов, підстав і порядку проведення дій, що допускають обмеження сфери особистого і сімейного життя; встановлення відповідальності учасників кримінального провадження за порушення права на невтручання в особисте і сімейне життя; посилення нагляду прокурора за організацією та проведенням досудового розслідування для своєчасного припинення незаконного втручання у сферу захищених законом інтересів громадян; диференціація судового контролю за передбаченими законом діями, що обмежують право на невтручання в особисте і сімейне життя; роз'яснення особі можливості відновлення зазначених прав у разі їх порушення та порядку відшкодування заподіяної шкоди; розширення можливостей криміналістичного забезпечення дотримання прав і свобод особи шляхом створення сучасної концепції допустимості застосування методів та засобів протидії кримінальним правопорушенням;

– у випадках вилучення слідчим на законних підставах електронних інформаційних систем (мобільного телефону чи персонального комп'ютера) запропоновано подавати клопотання до суду про надання тимчасового доступу до речей і документів для ознайомлення з інформацією, що міститься в цих системах.

Такі предмети можуть бути вилучені, якщо вони визначені в переліку речей, для виявлення яких проводять обшук, огляд чи затримання. Водночас навіть законне вилучення таких електронних інформаційних систем не надає стороні обвинувачення права вільно ознайомлюватися з наявною на цих пристроях інформацією. Адже під час тимчасового вилучення цих систем, по-перше, особа, якій вони належать, зазнає посягання на недоторканність її права власності; по-друге, спроба ознайомлення з конкретними відомостями розкриває таємницю її приватного спілкування; по-третє, такі дії сторони обвинувачення є окремим видом втручання в особисте і сімейне життя. Тож отримання інформації в цих випадках потребує окремої правової підстави – ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів;

– аргументовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до процесуальних норм, які гарантують реалізацію права особи на невтручання в особисте і сімейне життя під час здійснення кримінального провадження на досудовому розслідуванні. Акцентовано увагу на потребі унормування аналізованої та низки інших засад кримінального провадження, процесуального статусу підозрюваного й свідка, загальних вимог до проведення низки процесуальних дій, зокрема, тимчасового доступу до речей і документів, затримання особи, допиту, обшуку, освідування тощо, оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора;

– за аналогією до англійського законодавства запропоновано створити орган на кшталт Дирекції публічних переслідувань із функцією нагляду за дотриманням прав людини з можливістю надання вказівок, рекомендацій органам, що здійснюють досудове розслідування. Це був би неупереджений посередник між стороною обвинувачення та судом з повноваженнями виправлення слідчих і прокурорських помилок, які мають юрисдикційний, а не слідчий характер. Дирекція публічних переслідувань перевірятиме законність дій органів досудового розслідування, забезпечуючи допустимість зібраних доказів, і прийматиме відповідні рішення в межах досудового розслідування, що можуть бути оскаржені до слідчого судді прокурором, підозрюваним, захисником та іншими учасниками кримінального провадження;

– констатовано практичну необхідність формулювання підстав для здійснення провадження за нововиявленими обставинами. Вони можуть бути встановлені не лише вироком суду, що набрав законної сили, а й у разі неможливості ухвалення вироку – підтверджені матеріалами досудового розслідування або судового розгляду. Для встановлення нововиявлених обставин, пов'язаних зі штучним створенням або підробленням доказів, можуть бути необхідними показання слідчого, прокурора щодо прийняття судом завідомо неправосудного вироку, ухвали, у зв'язку з чим висловлено пропозиції унормувати це положення в пункті 7¹ частини 2 статті 65 КПК України. У жодному іншому випадку слідчий, прокурор не можуть бути допитані як свідки;

– розроблено механізм реалізації права на невтручання в особисте і сімейне життя на судових стадіях кримінального провадження. Увагу акцентовано на потребі унеможливлення розголошення такої конфіденційної інформації під час відкритого судового розгляду, подання апеляційної та касаційної скарг і додатків до них.

Обґрунтовано, що під час вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку, в усіх випадках обов'язковою є участь прокурора. Запропоновано унормувати гарантії нерозголошення відомостей конфіденційного характеру про особу (осіб), щодо якої (яких) суд вирішує питання, пов'язані з виконанням вироку, шляхом вирішення питання про закритий судовий розгляд. Створено й аргументовано моделі процесуальних норм статей 364, 396, 403, 427, 430, 459, 539 КПК України;

– встановлено співвідношення понять «приватне життя», «особисте життя» і «сімейне життя» та доведено, що принципової відмінності між поняттями «приватне життя» й «особисте життя» немає, оскільки їх трактують як належність особі та вони є синонімами. Водночас поняття «особисте життя» і «сімейне життя» не тотожні, хоча й тісно пов'язані між собою. Категоріальним означенням у цьому контексті є поняття «особа» й «сім'я». Основна відмінність між цими поняттями полягає насамперед у тому, що особисте життя безпосередньо стосується інтересів конкретної особи, відображає її індивідуальні особливості, а сімейне життя – інтересів кількох осіб, які на добровільних засадах створили сім'ю чи перебувають у фактичних сімейних відносинах, або інших членів сім'ї, об'єднаних спільною відповідальністю;

– пропонується виокремлення принципу невтручання в особисте і сімейне життя в законодавстві України та низки іноземних країн під час їх порівняльного аналізу з метою вдосконалення процесуальних аспектів, що гарантують невтручання в особисте і сімейне життя учасників кримінального провадження;

– обґрунтовується пропозиція щодо удосконалення механізму реалізації нерозголошення обставин особистого і сімейного життя людини під час експертизи, оскільки такі відомості є предметом дослідження судово-авторознавчої, комп'ютерно-технічної, судово-медичної, судово-психіатричної, біологічної експертиз тощо, шляхом попередження експерта про кримінальну відповідальність не лише за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування, прокурора й суду або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а й за розголошення обставин особистого і сімейного характеру, які містяться в наданих йому матеріалах провадження, необхідних для підготовки висновку експерта (с. 42-46).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Теоретичні результати та висновки проведеного дослідження відображено в 53 наукових публікаціях, зокрема двох монографіях (одна у співавторстві), 24 наукових публікаціях (14 статей – у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, 4 – у міжнародних наукових виданнях, 6 – у виданнях Scopus та/або Web of Science), 24 тезах доповідей на науково-практичних конференціях і круглих столах, 2 навчальних посібниках (один одноосібний, другий – у співавторстві), науково-практичному коментарі КПК України (у співавторстві) (с. 53).

Результати дисертаційного дослідження належним чином апробовано на різних науково-практичних конференціях (с. 52-53).

Окремі положення дисертаційної праці використовуються в науково-дослідній сфері, законотворчій діяльності, освітньому процесі, а також практичній діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України та слідчих підрозділів, що підтверджується низкою відповідних актів (с. 50, 563-578).

Важливим є й те, що основні теоретичні положення дисертаційного дослідження належним чином аргументовані та викладені у логічній послідовності. Структурна побудова даної наукової праці дозволила оптимально висвітлити позначену проблематику.

За своєю структурою дисертаційне дослідження складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, 4 розділів, які охоплюють 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (627 найменувань на 66 сторінках) та 11 додатків на 83 сторінках. Необхідно констатувати, що архітектоніка і логіка дослідження є вдалими і загалом достатньо повно відбивають зміст окремих наукових проблем. Обсяг дисертації відповідає встановленим вимогам. При цьому загальний обсяг дисертації - 586 сторінок; обсяг основного тексту - 406 сторінок.

Наукове дослідження виконано дисертанткою самостійно. Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Матеріали дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у роботі не використовувалися.

У першому розділі дисертації **«Методологічні аспекти дослідження проблем невтручання в особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні»** здійснено аналіз генези законодавчого унормування та стану наукової розробленості правових аспектів забезпечення прав особи на невтручання в особисте і сімейне життя. Слушно зазначається, що вже в часи середньовіччя європейська правова думка стала визнавати право окремої людини на приватне життя, із власними індивідуальними таємницями. Взаємодія двох основних чинників – християнства та міської цивілізації – стала підґрунтям для подальшого юридичного визнання права людини не лише на власну персоніфікацію, а й на таємницю приватного життя – як блага, охоронюваного законом. Відмічається значення «Руської правди», як видатної пам'ятки феодального права, для розвитку законодавства про право на приватне життя (с. 55-56). Констатується, що Соборне уложення 1649 року стало збірником законів, який уперше у вітчизняній історії закріпив право на захист сімейної і особистої таємниці (складові приватного життя) та встановив заборону на втручання «державних людей» у цю сферу під час здійснення правосуддя (с. 57-58). Зазначається, що початок кримінально-правової охорони приватного життя, відомостей, що становлять особисту і сімейну таємницю пов'язаний з Уложенням 1845 року. Саме з нього починається захист окремих складових приватності людини (зокрема, таємниці кореспонденції, недоторканності приватного житла, персональної інформації), які діють й сьогодні у чинному законодавстві» (с. 59). Черговим кроком нормативного закріплення засади забезпечення невтручання в особисте і сімейне життя особи став Статут кримінального судочинства. Обшук у паперах підозрюваної особи вимагалось здійснювати з надзвичайною обережністю, без оголошення обставин, що не стосувалися слідства. Відбирати і долучати до справи слід було тільки необхідні папери, які й пред'являли понятим та іншим

особам, що були присутні під час обшуку. Судовий розгляд проступків проти сімейних прав передбачався в закритому порядку (с. 60). Виділяється період, коли втручання в приватне життя людей стало повсякденним законним явищем, підставою якого були таємні відомчі інструкції (с. 63). Слушно зазначається, що правова регламентація сфери приватного життя безпосередньо залежить від культурних особливостей суспільств, у яких таку регламентацію здійснено (с. 66). Здійснено аналіз дисертаційних та монографічних досліджень із цієї проблематики в сучасній Україні, з позицій різних галузей права, що дозволило визначити наукову новизну дослідження (с. 67-75).

Значна увага приділена дослідженню сутності, змісту, складовим та співвідношенню понять «особисте життя» і «сімейне життя». Розкривається походження українського слова «приватне» від англійського «privacy». Поняття приватності пропонується тлумачити в контексті його міжнародно-правового значення як «право особи на повагу до її приватного життя», що висвітлене в низці рішень ЄСПЛ, висновках і доповідях Європейської комісії. Зазначається, що приватне життя охоплює різні сфери буття людини, зокрема фізичну, просторову, комунікативну й інформаційну, які розглядають як основні складові права на повагу до приватного життя. Право на недоторканність приватного життя, право на недоторканність житла та право на таємницю комунікацій пропонується розглядати як суміжні права, що перетинаються за змістом, але не поглинаються одне одним. Доводиться, що поняття «приватне життя» й «особисте життя» трактуються як належність особі, тобто принципової відмінності між ними немає. У той же час «особисте життя» і «сімейне життя» – поняття не тотожні, хоча тісно пов'язані між собою. Відмінністю професійної таємниці від особистої, є наявність суб'єкта, який під впливом виконання своїх посадових обов'язків має доступ до відповідних відомостей (с. 75-95).

Не залишилось поза увагою дослідження процесуальних гарантій забезпечення невторгання в особисте і сімейне життя. Під «юридичними гарантіями» пропонується розуміти систему засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, забезпечення їх усебічної охорони й захисту від порушень. Їх пропонується розглядати у двох аспектах: загальнотеоретичному – як засоби реалізації правової норми, а також відповідно до прав людини – як механізм реалізації її природних прав і свобод. Здобувачка виділяє дві групи гарантій: загальні (політичні, економічні, ідеологічні) та спеціальні, під якими розуміє способи й засоби, що забезпечують конкретні умови та порядок реалізації правової норми. Наголошується, що однією з причин прийняття незаконних і необґрунтованих процесуальних рішень, що порушують права особи й завдають шкоди її охоронюваним законом інтересам, є недостатність процесуальних гарантій, брак відпрацьованого механізму їх реалізації. Пропонується низка заходів, що складають організаційну форму забезпечення прав і свобод людини. Звертається увага на доцільність дослідження криміналістичних аспектів забезпечення прав і свобод особи (с. 96-117).

У другому розділі «Невторгання в особисте і сімейне життя як міжнародно-правовий і конституційний принцип діяльності органів досудового

розслідування та суду» ґрунтовно досліджуються питання щодо сутності конституційного принципу невтручання в особисте і сімейне життя. Право на невтручання в особисте і сімейне життя розглядається в трьох аспектах: 1) право індивіда на власне життя, на дії щодо себе; 2) власне недоторканність особистого і сімейного життя; 3) право суміжне з іншими правами, зокрема з правом на недоторканність житла й кореспонденції. Розглядаються виокремлені в законодавстві України та юридичній літературі види інформації залежно від режиму доступу до неї, тобто передбаченого правовими нормами порядку одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Під інформацією пропонується розуміти будь-які відомості про особисте і сімейне життя особи незалежно від форми їх надання та/або отримання. Під таємницею пропонується розуміти охоронювану законом конфіденційну інформацію в певній сфері суспільних відносин, що відома визначеному колу осіб. Констатується, що особисту, як і сімейну, таємницю можна розглядати як складову персональних даних, що знаходиться під особливим захистом закону й належать до конфіденційної інформації. Інформацію про особисте і сімейне життя громадян за ступенями її доступності органам слідства й суду пропонується розділити на три групи: закриті дані, дані з обмеженим доступом і дані, що не становлять таємниці (с. 118-145).

Невтручання в приватне життя розглядається як галузева засада кримінального провадження України. Слушно зазначається, що до цього часу не розроблено єдиного загальноприйнятого визначення цього поняття, яке залежить від контексту застосування та позиції певного автора. Наводяться його ознаки: вираження в нормах права; первинний характер. Обґрунтовується доцільність законодавчо закріпити положення, відповідно до якого відомості про особисте і сімейне життя особи, отримані на законних підставах і в порядку, передбаченому КПК України, можуть бути використані лише за умови, якщо вони спрямовані виключно для встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Така інформація не може використовуватися в інших сферах суспільного життя. Під захистом від втручання в особисте і сімейне життя пропонується розуміти систему процесуальних гарантій недоторканності особи, членів її сім'ї, їхнього оточення від свавільного втручання державних органів і будь-яких третіх осіб, у їхній спосіб життя, життя сім'ї та нерозголошення відомостей, які стали їм відомі під час кримінального провадження. Доводиться доцільність доповнення КПК вимогою про відібрання від особи письмового зобов'язання про неприпустимість розголошення відомостей щодо приватного життя учасників кримінального провадження та інших осіб (с. 145-168).

Не залишилося поза увагою дослідження стандартів та норм міжнародного права щодо охорони особистого і сімейного життя під час кримінального провадження. Зазначається, що загальновизнані принципи й норми міжнародно-правових документів є складовою правової системи України у сфері охорони приватного життя учасників кримінального провадження. Наголошується на значенні міжнародних актів з прав людини, що визначають стандарти правоохоронної діяльності. Показовою в цьому аспекті є Декларація про поліцію Ради Європи 1979 року, положення якої використовуються для розроблення

стандартів професійної роботи поліції. Міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють здійснення кримінального провадження, здобувачка поділяє на дві групи. До першої відносить акти загального значення щодо співпраці України в зовнішній сфері, що стосується і взаємодії з процесуальними органами інших держав під час розслідування кримінальних правопорушень. Іншу групу утворюють акти, що стосуються прав і свобод людини та створюють підґрунтя для рецензованого дослідження. Правильно зазначається, що такі фундаментальні права, як право на свободу й особисту недоторканність, на повагу до особистого і сімейного життя, недоторканність житла чи іншого володіння особи, можуть бути обмежені відповідно до певних міжнародних документів (с. 168-191).

У третьому розділі «**Забезпечення права особи на невтручання в особисте і сімейне життя на досудовому розслідуванні**» досліджуються питання, що стосуються забезпечення прав учасників кримінального провадження щодо невтручання в особисте і сімейне життя під час проведення слідчих (розшукових) дій. Досліджується механізм реалізації положень засади невтручання в приватне життя під час провадження слідчих дій спрямованих на збирання інформації з матеріальних відображень, зокрема освідування. Пропонуються зміни до ч. 1 ст. 241 КПК та наводиться її редакція. Визначено шляхи вдосконалення експертної діяльності з метою забезпечення основних прав і свобод людини: попереджати експерта про передбачену КК відповідальність (окрім передбачених випадків) також за розголошення даних особистого характеру, які містяться в наданих йому матеріалах кримінального провадження, висновку та його змісті, проведених з особою дій, за допомогою яких було отримано цей висновок. Для однозначного тлумачення понять «житло» й «інше володіння особи» пропонується уніфікувати законодавство України з нормами міжнародного права та ввести єдине поняття «житло». Звертається увага на забезпечення прав підозрюваного під час допиту на особисту і сімейну недоторканність (с. 194-246).

Розкриваються положення щодо гарантування невтручання в особисте і сімейне життя під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Констатується, що норми Конституції та КПК України відповідають вимогам, встановленим Конвенцією від 4 листопада 1950 року. У них не лише закріплюються норми, передбачені цим міжнародно-правовим документом, а й визначається винятковий порядок їх обмеження. Звертається увага на те, що вітчизняні суди визнають результати НСРД доказами лише у 5 % випадків у той час як у країнах Європи й США цей показник сягає 85 % (с. 246-286).

Значна увага приділена аналізу порядку охорони особистого і сімейного життя під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Наводиться характеристика видів затримання та аналізується порядок такої діяльності для забезпечення засади недоторканності особи. Доводиться, що затримання за відсутності чи недоведеності обставин, з якими закон пов'язує можливість його застосування, є довільним втручанням в особисте і сімейне життя особи та повинно тягнути відповідальність слідчого. Пропонується доповнити ст. 208 КПК приписом про відображення у протоколі, що здійснено «роз'яснення прав підозрюваного та процесуальних механізмів їх реалізації». Ґрунтовно досліджується право затриманих

на медичну допомогу. Констатується наявність різних підходів до закріплення права на медичну допомогу затриманого чи особи, яку утримують під вартою, у КПК різних країн. За результатами проведеного дослідження наводяться дані щодо доцільності закріплення в КПК України права затриманих або осіб, яких тримають під вартою на медичну допомогу й медичне обстеження (с. 286-317).

Не залишилися поза увагою здобувачки питання щодо недопустимості розголошення відомостей про особисте і сімейне життя під час прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого. Пропонується закріпити письмову форму дозволу на розголошення відомостей досудового розслідування, який доцільно оформляти у вигляді окремої постанови з зазначенням умов, за яких можливе оприлюднення матеріалів досудового розслідування. Письмову форму пропонується передбачити і для згоди учасників кримінального провадження на оприлюднення відомостей про їхнє особисте і сімейне життя. Слушною вважається пропозиція про закріплення в КПК норми про охорону таємниці особистого і сімейного життя на всіх стадіях кримінального провадження (с. 317-328).

Четвертий розділ дисертації **«Гарантії забезпечення таємниці особистого і сімейного життя на судових стадіях кримінального провадження»** присвячено дослідженню судового контролю як гарантії забезпечення права на невтручання в особисте і сімейне життя. Слушно зазначається, що судовий контроль є додатковим гарантом законних прав і свобод учасників кримінального провадження. Він забезпечує: а) конституційну функцію реалізації повноважень судової влади; б) вагому процесуальну гарантію правосуддя в кримінальному процесі; в) ефективність засобів досягнення мети й виконання завдань кримінального провадження. Розкриваються напрями судового контролю. Пропонується, щоб судовий контроль, як і процесуальне керівництво прокурора, насправді стали гарантією невтручання в особисте і сімейне життя осіб під час діяльності органів досудового розслідування. Для цього слід конкретніше регламентувати відповідальність суддів і прокурорів за обґрунтованість та законність прийнятих ними рішень під час застосування процесуальних заходів, що обмежують права громадян, що посилює гарантії невтручання в особисте і сімейне життя. За аналогією з англійським законодавством пропонується створити орган на кшталт Дирекції публічних переслідувань, функцією якого буде нагляд за законністю досудового розслідування, дотриманням прав людини, можливість надавати вказівки, рекомендації органам, що здійснюють розслідування (с. 331-361).

Самостійний підрозділ присвячено аналізу гарантії невтручання в особисте і сімейне життя судом першої інстанції. Зазначається, що основу критеріїв законності обмеження гласності судового процесу мають становити визначені в законі мета й підстави такого обмеження. Пропонується закріпити в КПК обов'язок головуючого зупинити виступ учасника дебатів у випадку намагання розголосити дані особистого і сімейного життя, а також право надати слово іншому учаснику дебатів. Для забезпечення таємниці особистого і сімейного життя за клопотанням сторони кримінального провадження, пропонується надати суду право прийняти рішення про введення режиму секретності для матеріалів кримінальної справи на строк до

30 років, а порядок зберігання, вилучення, ознайомлення з ними встановлює Кабінет Міністрів України (361-387).

Певна увага приділена гарантіям забезпечення невторчання в особисте і сімейне життя під час судових проваджень з перегляду судових рішень. З метою нерозголошення відомостей про особисте і сімейне життя, пропонується доповнити КПК України приписом, що зміст матеріалів, які додаються до апеляційної скарги, не повинен порушувати права, свободи та законні інтереси інших учасників судового провадження. У разі необхідності вирішується питання про закритий апеляційний розгляд. Крім того звертається увага на те, що зміст матеріалів, які додаються до касаційної скарги, не повинен порушувати права, свободи та законні інтереси інших учасників судового провадження (с. 388-419).

В цілому дисертаційне дослідження відрізняється аргументованістю та достатньою обґрунтованістю пропонованих висновків. Автором використано достатньо широкий спектр літературних джерел. Висновки та пропозиції науково обґрунтовані і підтверджені належними інформаційними даними.

Автореферат дисертації ґрунтовно розкриває її зміст і надає повне уявлення про наукову цінність і практичну значущість роботи.

Все це дозволяє позитивно оцінити рецензовану наукову працю, відзначити її новизну, самостійність виконання, належний теоретичний рівень. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Жанни Удовенко, слід звернути увагу на деякі спірні, дискусійні положення і висловити окремі зауваження, як підґрунтя для обговорення під час захисту:

1. Потребує пояснення думка здобувачки, чому до суб'єктів забезпечення засади таємниці особистого та сімейного життя віднесено слідчого, прокурора, слідчого суддю, суддю та не згадуються такі учасники провадження як дізнавач, детектив, співробітники оперативних підрозділів (с. 6).

2. Додаткового обґрунтування потребує пропозиція про те, що у випадках вилучення слідчим на законних підставах електронних інформаційних систем (мобільного телефону чи персонального комп'ютера) необхідно подавати клопотання до суду про надання тимчасового доступу до речей і документів для ознайомлення з інформацією, що міститься в цих системах. Це не узгоджується з загальними положеннями про проведення обшуку. Якщо слідувати такій пропозиції слід поширити її дію на можливість ознайомлення з іншими носіями інформації, що виявляють під час обшуку або огляду (щоденники особи, листування, інші документи, що містять особисту інформацію). Надання слідчим суддею інформації про відшукання та вилучення таких об'єктів, на думку опонента, надає слідчому право ознайомитися з їх змістом. Саме для цього і проводять обшук.

Навряд чи можна погодитися з тим, що під час тимчасового вилучення таких систем особа, якій вони належать, зазнає *посягання* на недоторканність її права власності. Скоріше мова має йти про обмеження певних прав особи на підставі відповідного судового рішення (с. 44).

3. Вивчення та імплементація зарубіжного досвіду нормативного регулювання забезпечення особистих і сімейних прав заслуговує на увагу. Деякі сумніви викликає доцільність створення за аналогією до англійського законодавства органу на кшталт

Дирекції публічних переслідувань із функцією нагляду за дотриманням прав людини з можливістю надання вказівок, рекомендацій органам, що здійснюють досудове розслідування. Це був би неупереджений посередник між стороною обвинувачення та судом з повноваженнями виправлення слідчих і прокурорських помилок, які мають юрисдикційний, а не слідчий характер. Дирекція публічних переслідувань перевірятиме законність дій органів досудового розслідування, забезпечуючи допустимість зібраних доказів, і прийматиме відповідні рішення в межах досудового розслідування, що можуть бути оскаржені до слідчого судді прокурором, підозрюваним, захисником та іншими учасниками кримінального провадження (с. 45). Законність дій органів досудового розслідування сьогодні перевіряє прокурор здійснюючи нагляд у формі процесуального керівництва розслідуванням. У що обійдеться економічна складова такого рішення. Якщо це буде за аналогією з діяльністю антикорупційних органів, цього краще не робити (на їх утримання у 2020 році витрачено близько 3 мільярдів доларів, а повернули від своєї роботи лише 1 мільйон).

4. Розглядаючи складові організаційної форми забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні, авторка виходить за межі кримінального процесу. Вона пропонує відносити до них: «здійснювати приймання заліків у персоналу поліції щодо основних положень Конституції України ...», «надавати можливість працівникам поліції брати участь у телевізійних передачах ...» тощо. Наведені заходи можуть мати виховне значення, проте працівники поліції не є учасниками кримінальної процесуальної діяльності. Ця робота може здійснюватися за межами кримінального провадження (с. 108).

5. Розглядаючи проблеми криміналістичного забезпечення розслідування, здобувачка торкається такої слідчої дії як пред'явлення для впізнання. Слідуючи за законодавцем здобувачка зазначає «якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначають, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу» (с. 113). Яким чином особа може назвати сукупність ознак, якщо не може назвати жодної прикмети. У цьому випадку слід вести мову про можливість пред'явлення для впізнання навіть у тих випадках, коли особа не може назвати прикмет проте впевнено заявляє про можливість впізнати людину, коли побачить знову. Це підтверджено практикою та дослідженнями психологів.

6. Досліджуючи механізм реалізації положень засади невтручання в приватне життя під час проведення освідування, здобувачка не виявляє послідовності. Спочатку зазначає, що його мета і завдання нечітко визначені, а через абзац пише, що в ч. 1 ст. 241 КПК окреслено його мета й умови допустимості (с. 195).

Додаткового обґрунтування потребує думка про те, що фактичною підставою для прийняття рішення про проведення освідування є «відомості, інформація як процесуального, так і непроцесуального характеру» (с. 197). Що слід розуміти під інформацією непроцесуального характеру, яка буде покладена у процесуальне рішення прокурора? Зовсім інший, як вбачається точніший підхід спостерігається, коли мова йде про необхідність проведення судово-медичних експертиз. Дані, які

обґрунтовують їх необхідність повинні міститися в процесуальних документах або документах, долучених до матеріалів кримінального провадження (с. 214).

Не дуже вдалим є вислів про обов'язкову *присутність* слідчого під час освідування, що супроводжується оголенням верхньої частини тіла (грудей або спини, рук до передпліччя) та ніг до колін. Під час проведення слідчої дії слідчий не є присутнім. Він є її виконавцем бо це слідча дія, яку має проводити тільки він самостійно, а допомогу отримує від спеціаліста відповідного профілю (с. 198).

7. Досліджуючи питання пов'язані з допитом підозрюваного здобувачка зазначає, що «порушення суб'єктного складу проведення допиту найчастіше трапляються під час неофіційного спілкування із затриманою особою без роз'яснення її процесуальних прав і складання протоколу допиту» (с. 239). Дійсно, подібні факти можуть мати місце. Проте чи можна вважати їх проведенням допиту. Це звичайне спілкування працівника оперативного підрозділу або іншого поліцейського під час затримання особи за вчинення правопорушення. Такі дії перебувають за межами допиту як слідчої дії.

Зазначені міркування у своїй більшості, мають окремий, дискусійний характер і суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку наукової праці.

Викладене дозволяє зробити загальний висновок про те, що дисертаційне дослідження «Гарантії забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України» є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачкою, вирішує важливе наукове завдання, є актуальним, завершеним, таким, що має теоретичну і практичну значущість та відрізняється науковою новизною. Таким чином, дисертаційне дослідження відповідає вимогам п. п. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а його автор **Жанна Удовенко** заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного
права Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

 Євген Лук'янчиков

Підпис Лук'янчикова Є. засвідчую:

Проректор

КПІ ім. Ігоря Сікорського

 Анатолій Мельниченко